

DE FANG VAN GABON: ROND TREKKEN MET DE VOOROUDERS

Harrie Leyten

Ter inleiding

De bevolkingsgroep die in de boeken over Afrikaanse kunst Fang wordt genoemd, woont in een gebied dat zich uitstrekt van het zuiden van Kameroen, in grote delen van Gabon en Equatoriaal Guinea. De benaming Fang is onjuist en gebaseerd op een historische vergissing. In 1861 kwam de Fransman Du Chaillu als eerste blanke in contact met deze bevolkingsgroep. Hij maakte gebruik van tolken die naast hun eigen taal nog een of meer talen van buurvolken spraken (en voldoende Frans beheersten om hun blanke meesters te verstaan). De tolk, die deze ontdekkingsreiziger in contact bracht met de Fang, sprak Myele. In deze taal worden de p en de f verwisseld. Wanneer zij een p uitspreken aan het begin van een woord, werd de p voorafgegaan door een m. Verder voegden zij de klank *we* (of *ou*) toe aan het einde van een woord, dat een bevolkingsgroep aanduidde. Zo werd de nieuw ontdekte bevolkingsgroep Mpang genoemd, maar ook Mpangwe, of Fang. In oude boeken over Fang kunst komen de volgende benamingen voor, afhankelijk van de Europese taal waarin gepubliceerd is: Pahouin, Pangwe, Mpangwe, Fang. (Perrois. 2006, 11)

Omdat de eerste kennismaking plaats vond met een groep die zichzelf Fang noemde, dachten de ontdekkingsreizigers dat daarmee het gehele volk omschreven werd. In feite betrof het slechts een van de tientallen subgroepen die ieder onder een eigen naam, redelijk autonoom zijn, maar met elkaar een groot aantal karakteristieke gemeen hebben, zoals gewoontes, rituelen, taal, en religie. Veel van de voorwerpen die tot in de eerste helft van de 20ste eeuw in het gebied werden verzameld, zijn bekend geworden als Fang, terwijl vele van hen tot andere subgroepen hebben behoord. Vaak is niet meer te achterhalen welke subgroepen dit zijn geweest. In de laatste jaren wordt meer aandacht besteed aan vergelijkend onderzoek van de nog bestaande materiele cultuur, om te komen tot een historisch overzicht van de verschillende kunststijlen. (Perrois. 2006, 33).

Dank zij vooral Louis Perrois, die zich vanaf 1965 bezig heeft gehouden met dit gebied, en die meer dan duizend beelden en maskers van de Fang in musea en particuliere collecties met elkaar heeft vergeleken, gekoppeld aan uitgebreid veldwerk, is duidelijk geworden hoe de foutieve informatie over deze bevolkingsgroep ontstaan is en hoe deze door latere ontdekkingsreizigers en kunsthistorici vrijwel klakkeloos is overgenomen. Het beeld dat over deze bevolkingsgroep is blijven bestaan is dat van een agressief, oorlogszuchtig volk van menseneters. Dit beeld werd in eerste instantie verteld door de buurvolken van de Fang en werd zonder verder onderzoek overgenomen door de Europese reizigers. Hierbij dient te worden opgemerkt dat verhalen over kannibalisme vaak worden verteld in deze streek, maar dan altijd over andere volken. Een ontdekkingsreiziger die de verhalen over kannibalisme bij de Fang noteerde, tekende daarbij aan dat dit verhaal niet onwaarschijnlijk was, omdat zij in geen enkel dorp een begraafplaats had gezien.

Fang

De Fang (omdat er geen benaming bestaat die de vele subgroepen onder één noemer vangt, zullen we de onjuiste benaming blijven gebruiken) zijn onderverdeeld in vele subgroepen (volgens sommigen minstens veertig), ieder met een eigen naam en geschiedenis. Een subgroep bestaat uit enkele clans en *lineages* (een groep mensen die zegt af te stammen van één voorouder).

Zij wonen in kleine, onafhankelijke gemeenschappen. Zij kennen geen centraal gezag. Genootschappen zorgen voor de noodzakelijke maatschappelijke samenhang.

De Fang zijn afkomstig uit een onbekende regio, waarschijnlijk in Noord Oost Afrika. In de 18de en 19de eeuw zijn zij gaan trekken en hebben zich aan het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw in hun huidige gebied gevestigd. Zij vormen nu ongeveer 30% van de totale bevolking van Gabon en zijn daarmee de grootste minderheid. De migraties in de voorgaande eeuwen moeten niet begrepen worden als massale volksbewegingen, inclusief bloedige veldslagen tussen de indringers en de bevolking die er al woonde. De Fang leefden van landbouw en jacht. Wanneer na enkele jaren de grond uitgeput raakte, lieten zij hun dorp in de steek, trokken enkele kilometers verder en bouwden er een nieuw dorp. Een andere groep trok hen voorbij en vestigde zich enkele kilometers verderop. Op deze manier verhuisden kleine dorpsgemeenschappen iedere paar jaar, trokken elkaar voorbij, om geleidelijk afstanden van honderden of duizenden kilometers af te leggen. Zo bereikten de Fang na hun omzwervingen door de savannes het oerwoud. Zij ontmoetten er de pygmeeën die meesters waren in het overleven in dergelijke moeilijke leefomstandigheden. Zij leerden veel van de oorspronkelijke bewoners van het woud. Maar hun migraties betekenden een onvermijdelijke druk op andere bevolkingsgroepen, met wie zij de schaarse hulpbronnen van het oerwoud moesten delen. Er is zonder twijfel sprake geweest van schermutselingen. Waarschijnlijk zijn toen de verhalen ontstaan over agressieve en oorlogszuchtige indringers, die mensen aten.

De Fang hebben een afkeer van interne hiërarchie en gezag in het algemeen. Ouderen krijgen wel bepaalde voorrechten. Toch wonen er in de dorpen arme en rijke mensen, mensen mét en mensen zonder aanzien. Om de kloof tussen rijk en arm niet extreem te laten worden, bestaat er het geloof, dat wie rijk wordt en aanzien krijgt, de verdenking op zich laadt, dat hij zich inlaat met 'hekserij'. In plaats van een centraal gezag (zoals bij vele andere volken in Afrika) bestaan er geheime genootschappen, die niet strak georganiseerd zijn (zoals elders), maar die zich verantwoordelijk voelen voor de goede orde in de samenleving.

De bekendste genootschappen zijn *So* (voor jongens tijdens hun initiatie), *Ngil* (voor de rechtspraak), *Ndongo* (voor het organiseren van de initiaties, met als symbool de schildpad), *Benyo* (voor medicijnmannen, met als symbool de slang), *Ze mimfaka* (het pantergenootschap, voor strijders), *Mevungu* (het vrouwengenootschap). Ieder genootschap kent zijn eigen doelstellingen en regels.

De Fang kennen een Schepper-God, *Mebeghe*. Deze heeft zich na de scheppingsdaad teruggetrokken en bemoeit zich niet rechtstreeks met de wereld. De eerste mens, *Nzame*, kreeg van de Schepper een vrouw naast zich. Maar deze vrouw was zijn zuster. Toen hij ontucht met haar pleegde, doorbrak hij als eerste een taboe. Dit bracht veel onheil over hen beiden en over hun nageslacht en geldt nog steeds als een waarschuwing tegen incest.

Iedere subgroep kent de naam en de geschiedenis van de voorouder van wie zij afstammen. Deze voorouders, *bi-mvam* of *be-kon*, zijn zeer belangrijk. Van hen wordt verwacht dat zij voorspoed, vruchtbaarheid en succes bij de jacht leveren. Omdat de Fang eeuwenlang

getrokken hebben, hebben zij nooit permanente heiligdommen kunnen bouwen voor hun voorouders. Zij begroeven hun doden in niet gemarkeerde graven. Na verloop van tijd werden zij opgegraven, de schedels (soms ook enkele beenderen) werden schoongemaakt en daarna opgeborgen in speciale manden (*nsek-byeri*), die zij als mobiele heiligdommen mee konden nemen op hun tochten. De schedels werden gezien als de bewaarplaats voor de levenskracht. Tijdens het initiatiekamp, wanneer jongens afgezonderd werden om door middel van harde training, het luisteren naar de overleveringen, klaargemaakt werden voor een leven als volwassenen, werden de schedels uit de manden gehaald en aan hen getoond. Die nacht kregen zij hallucinerende middelen toegediend en moesten naast de schedels slapen. In hun dromen zagen zij de voorouders als levende mensen naast hun bed staan.

De mand met de schedels van de voorouders was het meest waardevolle bezit van de gemeenschap. Hij werd bewaard in de hut van een belangrijke man in het dorp. De mand zelf werd bewaakt door een houten figuur (*byeri*), soms bestaande uit slechts een kop op een steel, soms uit een volledige afbeelding van een mens. Naast de rol die deze wachters speelden bij initiatieplechtigheden voor jongens, speelden zij een hoofdrol bij ceremonies die tot doel hadden om dreigend onheil af te wenden van hun nakomelingen.

Vanaf de jaren dertig is deze traditie in onbruik geraakt onder druk van het Franse Gouvernement en van missionarissen die deze 'heidense' praktijken sterk afkeurden. De manden en beelden werden verwaarloosd, vernietigd of verkocht aan Europeanen.

In de literatuur is gespeculeerd over de bijzondere proporties van het lichaam in de *byeri*-figuren. Een lang en soms zwaar torso als van een volwassene; maar een te groot hoofd voor de rest van het lichaam en erg kleine benen: kenmerken van een babylichaam. Dit is niet te wijten aan een gebrek aan vakmanschap van de kunstenaar, maar het heeft een bedoeling. Er is geopperd, dat de beeldsnijder bewust een combinatie gezocht heeft van het lichaam van een volwassene met de trekken van een baby. Op deze manier zou hij uitdrukking hebben willen geven aan de idee dat de *byeri* zowel verwijst naar de voorouders (het verleden) als naar het krijgen van kinderen (de toekomst). Kinderen komen van de voorouders en groeien langzaam naar hun eigen volwassenheid.(Willet, 2001, 151; Fernandez, 1992)

Naast deze wachters, *byeri*, kenden de Fang ook maskers, die gedragen werden tijdens maskerades van een bepaald genootschap. Waarschijnlijk de beroemdste categorie is die van de *Ngil* maskers. Dit zijn opvallend lange gezichtsmaskers (sommige zijn 50 tot 70 centimeter lang) en wit geschilderd. Bij conflicten in de gemeenschap of wanneer iemand op geheimzinnige wijze was overleden, kon een beroep gedaan worden op het *Ngil* genootschap, dat met een groep gemaskerde dansers van dorp tot dorp trok. Het doel van deze vaak ruige maskerades was om mensen die kwade bedoelingen hadden of zich bezig hielden met zwarte magie de schrik op het lijf te jagen. Omdat deze maskerades van tijd tot tijd uit de hand liepen, besloot het Franse koloniale bestuur tussen 1910-1920 het *Ngil* genootschap radicaal te verbieden. Maskers en andere attributen werden vernietigd of van de hand gedaan aan buitenlanders. Alle *Ngil* maskers in musea en particuliere collecties dateren van vóór die periode. Hoewel er nog steeds *Ngil* maskers op de westerse markt verschijnen, moet worden aangenomen, dat de meeste, zo niet alle, onlangs zijn gemaakt.

Het *So* genootschap was voor de jongens die zich voorbereidden op hun volwassenheid. De periode kon wel een jaar duren. In deze tijd verbleven de jongens in een afgesloten stuk van het bos, waar ze gedwongen werden gevaarlijke dingen te doen, weerzinwekkend voedsel te eten, en lichamelijke pijnen te ondergaan (een soort ontgroening). Aan het einde van deze periode kregen zij een nieuwe naam (zij waren als het ware herboren als volwassenen) en hun persoonlijke taboes (dingen die zij vanaf dat moment niet meer mochten doen). Deel van de ceremonies waren dansen met kleurrijke antropomorfe of zoömorfe maskers met rechte of gebogen hoorns. Ook deze initiatie rituelen werden door de Franse koloniale overheid verboden, en zijn na 1930 geleidelijk in onbruik geraakt.

Een andere categorie zijn de *Ngontang* maskers. Dit zijn eenvoudige maskers, wit geschilderd, die in grote aantallen gemaakt zijn. Zij zijn nooit erg in trek geweest bij verzamelaars, al hing een *Ngontang* masker in het atelier van de Vlaminck (het is nu in Centre Pompidou, Parijs). De naam betekent letterlijk: 'gezicht van het blanke meisje' en werd gedanst tegen hekserij praktijken. Dit heeft te maken met het geloof in *evus*, een spiritueel wezen, dat lijkt op een krab en dat in de ingewanden van een man huist, die zich inlaat met zwarte magie of hekserij. *Evus* maakt zijn gastheer rijk en succesvol in het leven, ten koste van anderen. *Ngontang* maskers zijn bekend in verschillende varianten: een plat gezichtsmasker of een soort helmmasker, met een, drie of vier gezichten. Behalve om hekserij op te sporen, werden *Ngontang* maskerades georganiseerd bij dodenherdenkingen (wit is ook de kleur van de voorouders) en bij de aankondiging van de geboorte van een belangrijke baby.

Buurvolken: Kota

De Kota wonen in het Oosten van Gabon. Zij omvatten een aantal kleine bevolkingsgroepen, waaronder de Hongwe, Sango, Obambo en Shamaye.

Zij hebben een gemeenschappelijke taal en cultuur. Waarschijnlijk migreerden zij in de 18de eeuw vanuit het noorden tot in het regenwoud, waar zij nu wonen.

Zij leven van de jacht en de landbouw. Vroeger, tijdens hun migraties, lieten zij hun doden achter in het woud. In navolging van hun burens, zoals de Fang, gingen zij hun doden begraven, om later de schedels op te graven en op te bergen in manden, *Bwete* genaamd. Bovenop de mand werd een beeld geplaatst ter bewaking van de schedels. In tegenstelling tot de *byeri* van de Fang, zijn de wachters van de Kota (*mbulu-ngulu*) in hoge mate geabstraheerd.

De verschillende subgroepen van de Kota hebben ieder een eigen variant ontwikkeld van deze wachter figuren. In het algemeen geldt dat het gezicht groot is in verhouding tot de andere lichaamsdelen, ovaal, en bedekt met koperdraad of dun koperplaat. Een ruitvorm onder het hoofd duidt waarschijnlijk de benen aan. Sommige figuren hebben uitsteeksels aan beide zijden van het gezicht en een halvemaaanvormige koperen plaat op het hoofd. Deze relieken werden generaties lang bewaard. In de eerste helft van de 20ste eeuw veranderden de opvattingen over oude ceremonies en gewoonten drastisch. Missie en zending voerden campagne tegen de in hun ogen 'heidense' praktijken. De manden en de beelden werden verwaarloosd en soms vernietigd. In de periode tussen 1940 en 1964 ontstond er een volksbeweging, de zogenaamde 'Cultus van de meisjes', die zich keerde tegen de oude tradities en eiste dat wie even machtig als 'de blanken' wilde worden, zijn oude cultuur moest afwerpen en zich de westerse waarden en levenswijzen (kleding, scholing, taal) moest eigen maken. Dit betekende het einde van deze cultuur.

De Hongwe zijn een kleine subgroep van de Kota. Ook zij vereren hun voorouders, van wie zij de schedels in manden bewaren. De wachter op de mand heeft echter een geheel eigen, sterk

geabstraheerde vorm: het gezicht is een iets naar binnen gebogen ovalen blad, omwikkeld met koperdraad. Bovenop het hoofd staat een naar achter wijkend uitsteeksel. Een met koperdraad omwikkelde steel, staat voor de rest van het lichaam.

Buurvolken: Punu en Kwele

De Punu waren ooit onderdeel van het Koninkrijk Luango in het Zuiden. Samen met andere bevolkingsgroepen, waaronder de Vili en de Vungu, migreerden zij naar het Noorden, naar het gebied waar zij nu wonen: op de linker oever van de Boven Ngoume Rivier. Net als de Fang en Kota, wonen zij in kleine, autonome gemeenschappen, verdeeld over clans en *lineages*. Ook bij de Punu zijn het de geheime genootschappen (*moukouji*), die de sociale cohesie garanderen. In hun maskerades bewegen de dansers zich op stelten. Zij dragen zeer verfijnde, witte maskers, met sensuele lippen, hoge wenkbrauwen, geloken ogen, en een fraai kapsel.

De Kwele wonen opzij van de Fang. Zij zijn een betrekkelijk kleine bevolkingsgroep. Ook zij vereren hun voorouders (*Beete*). De relieken werden ingezet om rampspoed of hongersnood, ziekte of onverwachte sterfgevallen van belangrijke mensen te bedwingen. Centraal bij deze rituelen waren dansen van bosgeesten (*ekuk*), die nieuwe energie moesten brengen aan de gemeenschap.

Gebruikte literatuur:

- Bacquart, Jean-Baptiste: *The Tribal Arts of Africa. Surveying Africa's Artistic Geography*. Thames and Hudson. London. 2004
- Bassani, Ezio, a.o.: *The Power of Form. African Art from the Horstmann Collection*. Skira. 2002
- Fernandez, James W.: *The Conditions of Appreciation. Contemplating a Collection of Fang and Kota Mobiliary Art*. In: Beumers and Koloss: *Kings of Africa*. Maastricht. 1992
- Lagama, Alisa (ed.): *Eternal Ancestors. The Art of the Central African Reliquary*. The Metropolitan Museum of Art, New York. 2007
- Idem: *Eternal Ancestors. Art of the Central African Reliquary*. In: *Tribal Art*. Number 46, Autumn 2007.
- Hahner, Iris, a.o.: *African Masks. The Barbier-Mueller Collection*. Prestel. Munich. 2007
- Perrois, Louis: *Fang*. In de serie: *Visions of Africa. 5 Continents*. Milaan. 2006
- Phillips, Tom. *Africa. The Art of a Continent*. Prestel. 1995
- Stepan, Peter: *Africa*. In de serie: *World Art*. Prestel. 2001
- Visona, Monica Blackmum, a.o.: *A History of Art in Africa*. London. 2000
- Willet, Frank: *African Art*. Thames and Hudson. London 2002